

Τίτλος μαθήματος:

Η φιλοσοφία ως θεραπεία: Ο Αριστοτέλης και οι Στωικοί για τα πάθη της ψυχής
και τη θεραπεία τους. Σύγχρονες αναγνώσεις.

Μάθημα 11^ο

Μετριοπάθεια και Απάθεια: Τα όρια της αριστοτελικής και της στωικής
θεραπείας και η συναισθηματική ζωή του Σοφού. Εναλλακτικές ερμηνείες.

Διδάσκων:

Πουλακίδας Παναγιώτης

panroulakidas@gmail.com

1. Ο σκοπός της αριστοτελικής και στωικής θεραπείας

Όπως έχουμε ήδη εξηγήσει στα προηγούμενα μαθήματα, ο Αριστοτέλης και οι Στωικοί ακολουθούν τελείως διαφορετική στόχευση αναφορικά με τη θεραπεία των παθών. Από τη μία πλευρά, ο Αριστοτέλης σημειώνει πως όλα τα συναισθήματα πηγάζουν από τη φύση και την ψυχή μας. Υπό αυτήν την έννοια όλα τα συναισθήματα είναι φυσικά και μπορούν να αποτελούν μέρος της συναισθηματικής ζωής του σοφού και ως εκ τούτου της ανθρώπινης ευδαιμονίας. Παρόλα αυτά, προκειμένου να μπορούν τα συναισθήματα να αποτελέσουν περιεχόμενο της ευδαιμονίας μας πρέπει τα τελευταία να πραγματώνουν με σωστό τρόπο τις λειτουργίες της ψυχής από τις οποίες πηγάζουν. Το κλειδί εδώ όπως έχουμε αναφέρει είναι η αριστοτελική θεωρία της μεσότητας. Ο Αριστοτέλης επιμένει πως μόνο εάν τα συναισθηματά μας μετριαστούν είναι δυνατό να ακολουθήσουν πλήρως τη φύση μας καθώς σε αυτή την περίπτωση πηγάζουν στην πραγματικότητα τόσο από αληθείς αξιολογικές πεποιθήσεις όσο και από τις ηθικές αρετές οι οποίες όπως έχουμε αναφέρει αποτελούν μεσότητες μεταξύ δύο κακιών. Συνεπώς κάθε συναίσθημα μπορεί να είναι μέρος της ζωής μας αρκεί να βιώνουμε αυτό το συναίσθημα, για τους σωστούς λόγους, απέναντι στους σωστούς ανθρώπους, τη σωστή στιγμή, με τα σωστά μέσα στην σωστή ένταση. Το όριο για όλα αυτά τα στοιχεία είναι ο ορθός λόγος και ορίζεται από τη φρόνηση. Συνεπώς η θεραπευτική πρόταση του Αριστοτέλη έγκειται στην ιδέα πως εάν ακολουθήσουμε τη σωστή θεραπεία όλα τα συναισθήματα μας μπορούν να μετριαστούν και ούτως ειπείν να αποτελούν μέρος της ζωής μας χωρίς να μας δημιουργούν ταραχή.

Ο στόχος της στωικής θεραπείας από την άλλη πλευρά είναι εντελώς διαφορετικός. Όπως είδαμε κατά τη διάρκεια των μαθημάτων, οι Στωικοί επιμένουν πως κάποια από τα συναισθήματα που βιώνουμε πηγάζουν από την εσφαλμένη κατανόηση του κόσμου, του εαυτού μας και των πραγμάτων γύρω μας. Ως εκ τούτου αυτά τα συναισθήματα τα οποία ονομάζουν πάθη δεν έχουν καμία θέση στην συναισθηματική ζωή του στωικού σοφού καθώς μας δημιουργούν βαθιά ταραχή και μας απομακρύνουν από την ευδαιμονία μας. Ως εκ τούτου ο σκοπός της στωικής θεραπείας είναι το ξερίζωμα των παθών από την ανθρώπινη ψυχή.

2. Η μνησικακία και ο φθόνος ως πάθη που δεν μπορούν να μετριαστούν

Αριστοτέλης Η.Ν. 2.6. 1107a8-15: οὐ πᾶσα δ' ἐπίδέχεται πρᾶξις οὐδὲ πᾶν πάθος τὴν μεσότητα· ἕνια γὰρ εὐθύς ὠνόμασται συνειλημμένα μετὰ τῆς φαυλότητος, οἷον ἐπιχαιρεκακία ἀναισχυντία φθόνος, καὶ ἐπὶ τῶν πράξεων μοιχεία κλοπὴ ἀνδροφονία· πάντα γὰρ ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα λέγεται τῷ αὐτῷ φαῦλα εἶναι, ἀλλ' οὐχ αἱ ὑπερβολαὶ αὐτῶν οὐδ' αἱ ἐλλείψεις. οὐκ ἔστιν οὖν οὐδέποτε περὶ αὐτὰ κατορθοῦν, ἀλλ' ἀεὶ ἀμαρτάνειν· οὐδ' ἔστι τὸ εὖ ἢ μὴ εὖ περὶ τὰ τοιαῦτα ἐν τῷ ἦν δεῖ καὶ ὅτε καὶ ὡς μοιχεύειν, ἀλλ' ἀπλῶς τὸ ποιεῖν ὅτιοῦν τούτων ἀμαρτάνειν ἔστιν. ὅμοιον οὖν τὸ ἀξιοῦν καὶ περὶ τὸ ἀδικεῖν καὶ δειλαίνειν καὶ ἀκολασταίνειν εἶναι μεσότητα καὶ ὑπερβολὴν καὶ ἔλλειψιν· ἔσται γὰρ οὕτω γε ὑπερβολῆς καὶ ἐλλείψεως μεσότης καὶ ὑπερβολῆς ὑπερβολὴ καὶ ἔλλειψις ἐλλείψεως. ὥσπερ δὲ σωφροσύνης καὶ ἀνδρείας οὐκ ἔστιν ὑπερβολὴ καὶ ἔλλειψις διὰ τὸ τὸ μέσον εἶναι πῶς ἄκρον, οὕτως οὐδ' ἐκείνων μεσότης οὐδ' ὑπερβολὴ καὶ ἔλλειψις, ἀλλ' ὡς ἂν πράττηται ἀμαρτάνεται·

Μετάφραση: Ἐν πάσῃ περιπτώσει ἡ θεωρία αὐτῆς τῆς μεσότητος δὲν βρῖσκει εφαρμογὴν σε κάθε πράξη καὶ σε κάθε πάθος· υπάρχουν, πράγματι, πάθη πού ἤδη ἡ λέξη πού τα δηλώνει φέρνει στο μυαλό μας κάτι ἀρνητικό καὶ τιποτένιο, π.χ. ἐπιχαιρεκακία, ἀδιαντροπία, φθόνος, καὶ στην περίπτωση πράξεων: μοιχεία, κλεψιά, φόνος· γιατί ὅλα αὐτά —καὶ ὅσα ἄλλα τέτοια— τα λέμε με τὴ βεβαιότητα ὅτι εἶναι ἀρνητικά καὶ τιποτένια τα ἴδια καὶ ὄχι ἡ ὑπερβολὴ ἢ ἡ ἐλλείψις τους. Δὲν ὑπάρχει λοιπὸν περίπτωση νὰ κάνει ποτέ κανεὶς τὸ σωστὸ ἐνσχέσει με αὐτά· αὐτά εἶναι πάντοτε λάθος. Οὐτε ὑπάρχει περίπτωση νὰ συμπεριφέρεται κανεὶς ἐνσχέσει με αὐτά καλὰ ἢ κακὰ με τὸ νὰ κάνει τὴ μοιχεία του με τὴ γυναῖκα με τὴν ὁποία πρέπει νὰ τὴν κάνει, τὴ στιγμή πού πρέπει νὰ τὴν κάνει καὶ με τὸν τρόπο πού πρέπει νὰ τὴν κάνει· καὶ μόνο τὸ ὅτι κάνει οτιδήποτε ἀπὸ αὐτά εἶναι λάθος. Παρόμοιο ἐπομένως εἶναι καὶ τὸ νὰ περιμένουμε νὰ ὑπάρχει μεσότητα, ὑπερβολὴ καὶ ἐλλείψις στην ἀδικία, τὴ δειλία καὶ τὴν ἀκολασία, ἀφοῦ τότε θὰ ὑπάρχει μεσότητα στην ὑπερβολὴ καὶ στην ἐλλείψις, ὑπερβολὴ στην ὑπερβολή, ἐλλείψις στην ἐλλείψις. Ὅπως ὁμως δὲν ὑπάρχει ὑπερβολὴ καὶ ἐλλείψις στις περιπτώσεις τῆς σωφροσύνης καὶ τῆς ἀνδρείας ἐπειδὴ τὸ μέσον στις περιπτώσεις αὐτές εἶναι κατὰ κάποιον τρόπο ἄκρον, ἔτσι ἀκριβῶς δὲν ὑπάρχει μέσον, οὐτε ὑπερβολὴ ἢ ἐλλείψις, καὶ στις περιπτώσεις πού ἀναφέραμε πρῶτύτερα: με ὅποιον τρόπο καὶ ἀν ἐνεργήσει κανεὶς στις περιπτώσεις αὐτές, πρόκειται πάντοτε γιὰ λανθασμένη, γιὰ ὄχι σωστὴ συμπεριφορά.

Ανάλυση αποσπάσματος: Παρόλο που ο Αριστοτέλης, ακολουθώντας την θεωρία της μεσότητας, υποστηρίζει τη θέση πως όλα τα συναισθήματα μπορούν να μετριαστούν προκειμένου να είναι δυνατό να αποτελέσουν μέρος της συναισθηματικής μας ζωής χωρίς να μας γεννούν ταραχή, στο παραπάνω απόσπασμα φαίνεται να αναγνωρίζει κάποια συναισθήματα που δεν μπορούν να μετριαστούν. Πιο συγκεκριμένα ο φιλόσοφος μας αναφέρει πως κάποια πάθη όπως για παράδειγμα η επιχαιρεκακία και ο φθόνος σχετίζονται με την ίδια την κακία και γι αυτόν ακριβώς τον λόγο δεν μπορούν με κανέναν τρόπο να μετριαστούν. Σε τέτοιες περιπτώσεις ο φιλόσοφος φαίνεται να ακολουθεί την στρατηγική των Στωικών και να προτείνει ένα ριζικό ξερίζωμα αυτών των παθών από την ψυχή μας.

3. Μπορεί ο στωικός σοφός να νιώσει ηδονή;

Όπως έχουμε αναφέρει, οι Στωικοί υποστηρίζουν πως ο Σοφός σχετίζεται με τα εξωτερικά αντικείμενα μέσω του εκλεκτικού λόγου (θεωρία εκλογής). Είναι αλήθεια πως ο παραδοσιακός τρόπος με τον οποίο παρουσιάζεται η θεωρία εκλογής των Στωικών στη δευτερεύουσα βιβλιογραφία εστιάζει μόνο στις αξιολογικές κρίσεις, γεγονός το οποίο ενισχύει την ιδέα πως ο στωικός σοφός είναι «συναισθηματικά αδρανής» απέναντι στα εξωτερικά αντικείμενα. Ωμως στη στωική φιλοσοφία, προκειμένου να οδηγηθεί κάποιος σε πράξη πρέπει να κινητοποιηθεί από μία σχετική παρόρμηση. Εάν ισχύει κάτι τέτοιο τότε πιθανότατα θα πρέπει να ισχύουν και οι δύο παρακάτω σύντομες υποθέσεις σχετικά με τη φύση των εκλογών, οι οποίες ξεφεύγουν από τον ορθόδοξο τρόπο κατανόησης τους στη δευτερεύουσα βιβλιογραφία. Πρώτον, δεδομένου πως οι εκλογές φαίνεται να πηγάζουν από τον ίδιο μηχανισμό από τον οποίο παράγονται και τα συναισθήματα μήπως οι εκλογές πρέπει να κατανοηθούν ως ψυχικά φαινόμενα τα οποία ομοιάζουν με τα συναισθήματα; Δεύτερον, η εκλογή και η απεκλογή σχετίζονται με την απόκτηση και την αποφυγή μελλοντικών αντικειμένων όπως συμβαίνει επίσης στις περιπτώσεις του φόβου και της ευλάβειας καθώς και της επιθυμίας και της βούλησης. Τι συμβαίνει όμως με τα παροντικά αντικείμενα; Δεν αντλεί ο σοφός κανενός τύπου ελεγχόμενη διαστολή της ψυχής του από την απόκτηση ενός, αδιάφορου ηθικά μεν, αλλά ωφέλιμου –δεδομένων των συνθηκών- για την αυτοσυντήρηση του δε, εξωτερικού αντικειμένου;

Ξεκινώντας με την πρώτη υπόθεση, αρκεί να αναφέρουμε συνοπτικά όλα τα στοιχεία που έχουμε έως τώρα παρουσιάσει. Από τη μία πλευρά, τα συναισθήματα για τους Στωικούς παράγονται από το συνδυασμό δύο κρίσεων, μίας αξιολογικής και μίας η οποία σχετίζεται με την παρόρμηση. Κάθε συναίσθημα εμπεριέχει συγκεκριμένη φυσιολογία (συσπάσεις της

ψυχής) η οποία βιώνεται από το υποκείμενο φαινομενολογικά με συγκεκριμένο τρόπο. Τόσο η κρίση η οποία σχετίζεται με την παρόρμηση των εκλογών όσο και η φυσιολογία τους φαίνεται πως ομοιάζει με τον παραπάνω μηχανισμό. Βέβαια, δεδομένου πως οι εκλογές αποτελούν στοιχείο της ψυχής του σοφού, οι σχετικές κινήσεις της ψυχής θα είναι ελεγχόμενες σε αντιδιαστολή με τον άτακτο υπέρμετρο τρόπο με τον οποίο βιώνουν αυτές τις κινήσεις οι πολλοί κατά τα πάθη.

Από την άλλη πλευρά, η διαφορά που εντοπίζεται μεταξύ συναισθημάτων και εκλογών έγκειται στο επίπεδο της αξιολόγησης. Όπως σημειώσαμε, τόσο οι διαθεσιακές πεποιθήσεις των πολλών οι οποίες τους οδηγούν στα πάθη όσο και οι διαθεσιακές πεποιθήσεις του σοφού που τον οδηγούν στις ευπάθειες έχουν ένα κοινό χαρακτηριστικό: κατανοούν κάποιο αντικείμενο (αρετή ή κάποιο αδιάφορο) ως ύψιστο αγαθό και ούτως ειπείν ως περιεχόμενο της ευδαιμονίας μας. Κάτι τέτοιο δεν ισχύει στην περίπτωση των εκλογών. Αντίθετα, τα αποσπάσματα που έχουμε ήδη αναλύσει αποδεικνύουν πως οι διαθεσιακές πεποιθήσεις του Σοφού αναφορικά με τα εξωτερικά αντικείμενα είναι οι εξής:

- 1: Τα εξωτερικά αντικείμενα δεν μπορούν ούτε να προσθέσουν ούτε να αφαιρέσουν από την ευδαιμονία μας (Δ.Λ. 7.103).
- 2: Κάποια εξωτερικά αντικείμενα είναι από τη φύση ωφέλιμα για την αυτοσυντήρηση μας και κάποια επιβλαβή (Στοβαίος Ανθ. 2.79.18).
- 3: Η ωφέλεια και η βλάβη που προσφέρουν τα εξωτερικά αντικείμενα είναι πάντα σχετική με τις συνθήκες και δεν εξαρτάται από εμάς (Επίκτητος, Εγχειρίδιο 2, 27: ὑπεξαίρεσις).

Αυτή η διαφορά στο αξιολογικό περιεχόμενο των συναισθημάτων και των εκλογών αποτελεί επαρκές στοιχείο προκειμένου να μην μπορούμε να ερμηνεύσουμε τις εκλογές ως είδος συναισθήματος. Για το λόγο αυτό η θέση μας έγκειται στην ιδέα πως, παρόλο που οι εκλογές δεν αποτελούν συναισθήματα, λόγω της ομοιότητας που παρουσιάζουν με τα συναισθήματα, τόσο σε επίπεδο αξιολόγησης όσο και σε επίπεδο παρόρμησης (φυσιολογίας-φαινομενολογίας), πρέπει να κατανοηθούν ως παρόμοια ψυχικά φαινόμενα, τα οποία εμπεριέχουν συγκεκριμένο αξιολογικό και φαινομενολογικό περιεχόμενο.

Δεύτερον, τόσο οι εκλογές όσο και οι απεκλογές όπως τις παρουσιάσαμε παραπάνω φαίνεται να σχετίζονται μόνο με μελλοντικά αντικείμενα: με την απόκτηση ή την αποφυγή ενός αντικειμένου. Τι συμβαίνει όμως με τα παροντικά αντικείμενα; Δεν αντλεί ο σοφός κανένα αίσθημα ικανοποίησης -καμία ελεγχόμενη διαστολή της ψυχής- από την κατανάλωση φαγητού ή από τις επευφημίες των συμπολιτών του για μία αγαθή πράξη που έκανε; Το

πρώτο στοιχείο το οποίο πρέπει να σημειώσουμε σε αυτό το σημείο είναι πως εάν ο σοφός βιώνει πράγματι κάποια σχετική διαστολή της ψυχής αυτή δεν θα μπορούσε να ομοιάζει με τον άτακτο χαρακτήρα που έχει η διαστολή της ψυχής κατά το συναίσθημα της ηδονής. Είναι δυνατό όμως να υπάρξει ένα τέτοιο αίσθημα; Θα μπορούσε δηλαδή ο σοφός να βιώσει ένα ψυχικό φαινόμενο της μορφής: «Οι επευφημίες των συμπολιτών μου είναι κάτι ηθικά αδιάφορο όμως δεδομένων των συνθηκών είναι πρόπον να τις απολαύσω»;

Είναι αλήθεια πως δεν υπάρχουν κειμενικά τεκμήρια τα οποία να επιβεβαιώνουν μα ούτε να απορρίπτουν τον παραπάνω ισχυρισμό. Ωστόσο, ακολουθώντας τις κεντρικές στωικές θέσεις δεν μπορούμε να εντοπίσουμε κάποιο στοιχείο το οποίο θα εμπόδιζε τον σοφό να απολαύσει μία τέτοια στιγμή με τον δικό του ορθολογικό-ελεγχόμενο τρόπο. Ηθικό πρόβλημα θα εμφανιζόταν μόνο εάν ο σοφός έθετε μία τέτοια στιγμή ως σκοπό του, ως περιεχόμενο της ευδαιμονίας του, ή εάν άφηνε αυτή τη στιγμή να τον συνεπάρεται και βίωνε το αίσθημα αυτό υπέρμετρα. Σε αντίθετη περίπτωση η δυνατότητα ύπαρξης ενός ψυχικού φαινομένου το οποίο θα ομοιάζει με μίας μορφής έλλογη-ελεγχόμενη διαστολή της ψυχής η οποία σχετίζεται με ένα αδιάφορο μεν αλλά ωφέλιμο δε –δεδομένων των συνθηκών- αντικείμενο παραμένει ανοικτή. Μην ξεχνάμε άλλωστε πως, στωικά μιλώντας, προκειμένου να ξεκινήσει οποιαδήποτε πράξη προϋποτίθεται μια παρόρμηση, η οποία αποτελεί μία κυριολεκτική κίνηση της ψυχής (φυσιολογία) και συνεπώς βιώνεται από το υποκείμενο με συγκεκριμένο τρόπο (φαινομενολογία). Αυτό ακριβώς φαίνεται να συμβαίνει και στην παραπάνω περίπτωση.

Τα πράγματα είναι σαφώς πιο δύσκολα στην περίπτωση της λύπης. Όπως είδαμε οι Στωικοί επιμένουν πως ο σοφός δεν είναι δυνατό να βιώσει κανένα αρνητικό συναίσθημα αναφορικά με τα εσωτερικά αντικείμενα καθώς η αρετή ως συνεκτική και σταθερή κατάσταση της ψυχής του τον προστατεύει από κάτι τέτοιο (Κικέρων *Tusc. Disp.* 4.12). Για τον λόγο αυτό δεν υπάρχει και ευπάθεια αντίστοιχη της λύπης (ΔΛ 7.115). Η ίδια η στωική φιλοσοφία στοχεύει να προστατεύσει τους ανθρώπους από τα αρνητικά συναισθήματα και να καταφέρει να τους δείξει ένα δρόμο που εάν τον ακολουθήσουν θα καταφέρουν να είναι γαλήνιοι. Όπως είδαμε στην ανάλυση των προπαθειών το απόσπασμα του Ζήνωνος σχετικά με την πρότερη ζωή του σοφού μας δείχνει μία συγκεκριμένη διάσταση των προπαθειών (Σενέκας, *D.I.* 2.1.4). Ο σοφός είναι δυνατό πολλές φορές να «ταραχθεί» από τα εξωτερικά αντικείμενα και να θυμηθεί έντονα αρνητικά συναισθήματα που βίωσε στο παρελθόν, αλλά η ταραχή του θα παραμείνει στο επίπεδο της προπάθειας. Ο σοφός δε θα συγκαταθέσει στην αξία ενός, άσχημου για εμάς τους υπόλοιπους ανθρώπους, εξωτερικού γεγονότος καθώς γνωρίζει πως στην πραγματικότητα αυτό το γεγονός ούτε έχει εγγενή αξία, ούτε είναι δυνατό να επηρεάσει

την ευδαιμονία του (Διογένης Λαέρτιος 7.103). Για τους λόγους αυτούς δεν θα ήταν δυνατό να υπάρξει κάποια απεκλογή που να σχετίζεται με ένα παροντικό κακό.

Να σημειώσουμε και πάλι πως οι δύο τελευταίες θέσεις που παρουσιάσαμε αφ' ενός δεν μπορούν να επιβεβαιωθούν με σαφήνεια από τα κείμενα και αφ' ετέρου δεν αποτελούν τον ορθόδοξο τρόπο με βάση τον οποίο κατανοείται το φαινόμενο της εκλογής στη δευτερεύουσα βιβλιογραφία. Η στωική θεωρία της εκλογής ακολουθεί παραδοσιακά κάθε συζήτηση για τη θεωρία των συναισθημάτων αλλά τα δύο αυτά στοιχεία (εκλογές-συναισθήματα) δεν πρέπει να συγχέονται.